

УЧЕБНИ ПРОГРАМИ ЗА ИЗУЧАВАНЕ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, ЛИТЕРАТУРА И НАРОДОЗНАНИЕ В БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ ЗА РОДЕН ЕЗИК В БУДАПЕЩА

Веселина Спасова, Миглена Христова, Никол Танкова¹
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се предлага анализ на учебните програми по български език и литература и по народознание, изработени от Министерството на образованието и културата за целите на обучението по български език като майчин в Унгария. Те са насочени както към постигането на умения на общуване на български език в реални комуникативни ситуации, така и към възпитаването на толерантни межкултурни отношения у учениците.

Keywords: studying Bulgarian language, Bulgarian language abroad, ethnology

Увод

Учебни програми за обучение по български език като майчин/малцинствен съществуват в няколко държави: Сърбия, Украйна, Унгария и др. Наред с адаптираните учебни програми по български език и литература за обучението на децата на българските граждани в чужбина, разработени от МОН, образователните министерства и на други държави осигуряват нормативно чрез своите програми обучението по български език. Настоящата статия анализира учебните програми по български език и литература и по народознание, изработени от Министерството на образованието и културата за целите на обучението по български език в Унгария. Българският език е един от официално признатите малцинствени езици в Унгария и наред с останалите малцинствени езици учениците имат право да изучават българския език като майчин в рамките на унгарската образователна система.

Унгарските програми по български език и литература са доста различни от познатите на българската образователна общност програми по български език. Те са насочени както към постигането на умения за общуване на български език в реални комуникативни ситуации, така и към възпитаването на толерантни межкултурни отношения у учениците. Докато адаптираните учебни програми на МОН предполагат ученик, който владее българския език на равнище на носител на езика, унгарските учебни програми са ориентирани към деца-билингви, които не владеят езика добре. Важна особеност на програмите е основаването им на „двуезичността“ и „двукултурността“ на обуча-

емите. Тя се проявява в обръщане на внимание на трудните за децата аспекти на българския език, на общуването в рамките на двете култури (унгарската и българската), на функционирането на малцинствените общности и взаимодействието им с другите езици, общности и култури.

Българското училище за роден език в Будапеща е единственото учебно заведение, предлагащо обучение по български език и литература в Унгария. То е от типа неделно училище. Учебният процес протича на основата на чуждоезиковото обучение. Учениците са разделени на две нива – начинаещи и напреднали. Наред с българския език и литература се изучава и предмет „Народознание“, който включва история и география, фолклор и местната история на българите в Унгария. Основната му цел е учениците да развият трайна връзка с българските традиции.

Учениците, които посещават училището, имат български корени, част от тях са от смесени бракове. Масова българска емиграция в последните години, каквато има в повечето европейски държави, в Унгария няма. Българските семейства имат стремежа да запазят своите традиции у децата си чрез обучението по български език. Българското училище за роден език подготвя 70 деца в 12 групи, като в делничните дни провеждат занятия са следобед, а в събота – целодневно. Обучението се осъществява от 1 септември до 15 юни за всички ученици от I до XI клас. Занятията за XII клас приключват на 30 април поради зрелостните изпити. Учениците от училището за роден език в Будапеща имат правото да се явят на матура по майчин (български) език – това е един от предметите по избор за зрелостниците. За целите на обучението се използват издадени в Унгария учебници по български език и по народознание. Работата в учебните часове включва и допълнителни упражнения и езикови задачи. Материалът е разнообразен и съобразен с изискванията, заложили в учебните програми. Акцентира се върху задържането на вниманието на учениците и полезността на поднесената информация.

Българският език като малцинствен в унгарската образователна система

Унгарската образователна система предлага два типа обучение по български език:

- за училищата с обучение на унгарски език и за допълнително възпитание и обучение по роден език;

- за училищата с възпитание и обучение на роден език и двуезични училища.

Действащите в момента форми на изучаване на български език в Унгария са от първия вид. Училището в Будапеща предлага допълнително спрямо основното за децата обучение в унгарско училище. Те посещават часовете по български език и народознание в свободното си време, като това обучение се

признава от унгарската образователна система за част от началното, основното или средното образование. Обучението по български език се осъществява на базата на изучаване езика като втори. То се провежда по характерната за чуждоезиковата система на четирите вида речева дейност (слушане и четене с разбиране, говорене и писане).

Програми по български език и литература

Основната цел в началния курс на обучение (I – IV клас) е да се подготвят учениците за говорене, четене, писане и общуване, подходящо за възрастта им. Изграждат се основни умения у обучаващите се за произнасяне на комбинация от звуци, четене и писане на думи. В Унгария при встъпването в училище учениците владеят български език на различно ниво. Основната задача на учителите е да изравнят това ниво. Учениците в началните класове се запознават с българската азбука и нейните особености, както и с четенето, писането и правилното изговаряне на думите. Постепенно обогатяват своя речников запас и придобиват усет за логиката на езика, усвояват основни граматически знания, необходими за правилното използване на българския език.

Тъй като за децата, живеещи извън България, българският език се явява втори, в училище те трябва да овладеят и правилното поставяне на ударенията – децата, чийто първи език е българският, се справят с тази задача без проблем, те слушат всекидневно българска реч и още от малки се учат и знаят как се изговарят думите.

С набавянето на необходим минимален речников запас учениците извън българската държава постепенно започват да разбират кратки съобщения, да създават кратки текстове, да разпознават частите на речта, да взимат участие в диалози и да използват форми на ежедневна комуникация – поздрав, представяне, обръщение, молба, поздравление. Всичко това им дава възможност за общуване в българска среда – с роднини и познати, които са в България и не владеят основния език на учениците.

В начален етап обучението по литература е насочено към създаване на национална идентичност и начално запознаване с българската култура. Стремехът на учителите е към обогатяване на речниковия запас на учениците, развиване на способностите за осмисляне на текст и изграждане на усет за внушенията и посланията, които той носи. Основна цел е чрез игрова работа с произведението да се предизвика радостта на ученика от четенето, както и неговата мотивация за постигане на по-високи резултати.

Учениците в Българското училище за роден език в Будапеща, както и тези в България, наблюдават автори от българската класика за деца като Елин Пелин, Ран Босилек, Ангел Каралийчев, Асен Разцветников. Както и в родното училище през началния период на обучение по литература жанрово преобладават приказките. Изучават се и стихотворения, които учениците рецитират

наизуст. Рецитирането е средство за работа върху правилната артикулация, която не е добре усвоена в унгарска езикова среда.

В учебните програми за най-малките правят впечатление множеството методи за развиване на въображението и креативността на децата. Част от тях са драматизациите на приказки с кукли, използване на асоциативни картинки, гледане на филмови адаптации на приказки и произведения на детската литература. Наред с тях визуалната култура се развива и чрез възпроизвеждане на внушенията от текста в рисунки и илюстриране на приказки.

В края на началния период учениците трябва да са способни да създават кратки текстове, да разбират и тълкуват литературни произведения, да активизират в комуникацията си своето речниково богатство, да умеят да посочват главните герои, важните събития, както и да разпознават основните морални ценности и етически категории като добро – зло, вярно – невярно, красиво – грозно. До четвърти клас се придобива способност за преразказване на текст в няколко изречения.

Обучението в основния курс – V – VIII клас, се осъществява на основа, създадена през първите четири години в училище. Знанията и уменията се надграждат. Основната задача в езиковото обучение е да се поддържа жив интересът към хората, които говорят български, и към тяхната култура. Например срещи и разговори с гости от България, които са носители на езика. По този начин учениците придобиват нови знания и опит и развиват своята комуникативна компетентност, която е и основната цел на обучението през този период. Все по-уверено разбират речта на различни участници и участват в комуникация с произношение, отговарящо или доближаващо се до нормите на българския език, и с темпо, съобразено с езиковото ниво на учениците, като при необходимост се правят паузи и се повтаря съществената информация.

Езиковите умения се развиват по комплексен начин, моделирайки действителни комуникативни ситуации чрез разиграване на диалози и разбиране на обикновени съобщения. Учениците се запознават с нови граматически структури, като се отбелязва дали те наподобяват, или се различават от тези на местния език – например глаголните времена, видовете изречения, свързването на сложните със съчинителни и подчинителни съюзи. Придобиват се умения за съставяне на разказ за преживяване, обобщение на текст в подходящото глаголно време. Учениците усвояват думи, които не се превеждат на унгарски – лични имена, имена на градове, реки и планини; разпознават двойки думи с противоположно значение; усвояват степенуването на прилагателните имена, произношението, интонацията и темпа на речта. В областта на устната реч те самостоятелно могат да представят себе си и семейството си, овладяват формите на българския речев етикет.

Темите, които се разглеждат от V до VIII клас, са същите както в началния етап на обучението, но по-разширени и по-задълбочени. Основните са

запознанство, семейство, време, климат, дом, храна, спорт, облекло, празници и обичаи. Разработват се и теми, които вълнуват учениците и са близки до техните интереси, а именно новите технологии, и се развиват умения за общуване чрез тях на български език. Така българският език става използваем и извън училище.

Характерно е жанровото многообразие на изучаваните текстове: не само приказките и стихотворенията, но и научнопопулярни текстове, комикси, дори и упътвания за употреба и плакати. Това допринася за непрестанното усвояване на нови думи от различни сфери на живота. Важна специфика е подборът на теми, които трябва да са съобразени с възрастта на учениците, за да се постига и по-високо ниво на интерес. Предвид технологичните потребности на учениците обучителната програма набляга върху дигиталната култура. Разглеждат се електронни съобщения, sms-и, публикации във форуми и др.: учениците се учат да участват в електронни форми на общуване. По време на учебния процес се използват мултимедийни презентации.

Прогимназиалното обучение надгражда изученото в предходните класове. В резултат ученикът използва уверено изучените езикови средства. В този обучителен етап се дава повече възможност за писмени изяви, но устното изразяване не остава на заден план. Социалните компетентности са ключови за развитието на детето и темите, които се разискват, са от обкръжаващия свят – семейство, дом, училище, приятели, спорт. Учениците в България също се опират на тези теми, но като носители на езика те могат да разширят техния обхват и да изразят по-свободно позицията си.

Учениците разширяват литературната си култура с автори на проза, сред които са Валери Петров, Елин Пелин, Емилиян Станев, Йордан Радичков, както и с представители на поезията – Петко Славейков, Иван Вазов, Кирил Христов, Константин Константинов, Елисавета Багряна, Дора Габе и др.

В края на VIII клас се очаква обучаващите вече свободно да могат да водят разговор на български език както в училище, така и извън него – в официална или неофициална среда. Демонстрират се литературни умения за разбиране на същността и съдържанието на прочетен текст, определяне на темата в него и разделянето му на части. Учениците трябва да могат да пресъздават основното съдържание на текст в правилно глаголно време.

Обучението от IX до XII клас се базира на наученото в основния курс. Учениците вече спокойно могат да използват български език, да създават сами писмени текстове, да водят свободно разговор, ако се говори сравнително бавно, разбираемо и членоразделно. Могат да разбират основната информация при слушане на новини. Учениците общуват свободно на познатите им теми: дом, семейство, свободно време, изразяване на чувства (харесване, нехаресване, изненада, радост, тъга, безразличие), както и обсъждане на ежедневни проблеми (какво да правят, кое да изберат). Могат свободно да си набавят

информация при пътуване: информация за транспорт, резервиране на хотел. Овладеват и ситуации, свързани със сферата на услугите – в магазин, поща, банка и т.н. Наясно са с езиковите правила и владеят езика на добро ниво.

Обучаващите се имат четири часа седмично български език. Това им дава възможност да тренират правилното изразяване в устна и писмена форма и самоуверено да участват в работа по двойки в училищната среда. Речевият запас на учениците в последния курс на обучение е още по-голям и това им дава възможност свободно да изразяват мислите и чувствата си, да правят сбит преразказ на книги или филми, да комуникират с българи и роднини в България.

Часовете по литература от IX до XII клас затвърждават знанието, получено от предходните класове, за да може ученикът да формира своето мнение по литературен проблем свободно и коректно. Акцентът пада върху запознаването с основни автори, епохи и произведения от българската литературна класика, които се припокриват с българската учебна програма. Такива са Гео Милев, Елин Пелин, Алеко Константинов и други. Сред тях са включени и представители на българската литература в Унгария като Кристина Хаджипеткова. Гимназиалният етап е време на динамично развитие в живота на учениците, в който те формират своите вкусове, затова се дава по-голяма свобода на креативността им и се усъвършенства тяхното критическо мислене. В резултат на предходното осемгодишно изучаване на езика те по-бързо се ориентират в непознат текст и по-смело излагат своето мнение. Способни са да пишат съчинения по преживян момент, както и да описват събития. В края на гимназиалния етап учениците трябва да са придобили общ поглед върху значимите автори и произведения, да умеят да свързват важни цитати с принадлежащите им литературни творби.

Държавен зрелостен изпит по български език

Учениците от българското малцинство в Унгария имат правото да се явят на матура по български език и литература. Тя е признат като възможен и редовен избор за зрелостен изпит. В училището в Будапеща е съставена група, чиято цел е подготовка за тази матура. Тя се признава за кандидатстване от унгарските университети, като статутът ѝ е съизмерим с този на останалите дисциплини, предмет на зрелостни изпити в Унгария.

Самата матура по форма прилича на изпитите по чужд език. Състои се от компонент за слушане с разбиране, придружен от няколко задачи, свързани с чут текст. Има част за решаване на езикови задачи, най-вече граматически и лексикални. Най-труден е последният компонент от матурата – съставяне на текст. Най-често това е есе, писмо или отговор на въпрос. Този компонент позволява на учениците да покажат придобитите знания и умения относно структурирането на собствена мисъл и нейната логическа свързаност.

Учебни програми по народознание

Унгарските програми за допълнително възпитание и обучение по роден език включват освен предмета „Български език и литература“ и предмет, наречен „Народознание“. Предметът се основава на българската история и география, като важна част заема народопсихологията ни. Задачата е ученикът да се възпита в ценностите на българското и да се обединят знанията за родината. Предметът интегрира различни начини за усвояване на националната култура от българите в Унгария.

Народознанието задоволява необходимостта от усвояването на допълнителни знания, които излизат извън границите на езика и литературата. Изучавайки го, ученикът разбира какво е миналото на българската общност в Унгария, кои са бележитите имена, свързани с него, научава за общите моменти в историята на унгарци и българи. Специално внимание се отделя на отношението между малцинство и мнозинство и начините на разрешаване на проблемите помежду им.

Темите, предвидени за изучаване, се характеризират с разнообразие и всеобхватност, като самите те са съобразени със степента на усвояване от учениците. В началния курс се задават рамки, които в горния етап на обучение се надграждат и доразширяват – всичко зависи от психологичното израстване на учениците и придобитите умения за разбиране проблематиката на урочните теми.

В I и II клас най-важната задача е да се постави началото на положителна емоционална връзка с българската култура. Темите са прости и лесно усвоими: „Аз и моето семейство“, „Моят дом, моето училище“, „Миналото на българите“. Главно се залага на опознаването на семейните празници и обреди. Формират се основни познания при познаването на традициите, свързани с по-големите годишни календарни празници. Още на този етап се усвояват понятията за държавните символи – знаме, герб и химн.

Предметът в III и IV клас е съсредоточен върху развитието на езиковите компетенции с помощта на придобиване на задълбочени представи за околната среда и ролята на човека в нея. Тук ясно се открояват значението на природните красоти на България и познаване на местоположението им. Изучават се още и спецификите на българската народна носия и нейните разновидности. Целите в този етап на обучение са учениците да се запознаят с простотата и красотата на природния живот. Създава се първоначална представа за основния поминък на хората в миналото и днес и за връзката на българина със земята.

Обучението в периода V и VI клас основно залага на изготвянето на интервюта и провеждането на беседи. Продължава се линията за обогатяване на знания, характерни за народностната група. Разглеждат се теми, свързани с човешка организация и околна среда, както и такива за живот в малцинство

(„Материалният свят около нас“, „Календар и време“, „Българска народна духовна култура“). Резултатите в този етап на обучение са:

- познаване на българските ястия;
- усвояване на поговорки и гатанки;
- научаване на народни песни;
- запознаване с творчеството на български художници.

Целта е не толкова придобиване на знания, а запознаване и получаване на естетическа наслада от произведенията на българския фолклор.

В VII и VIII клас обучението е насочено към формиране на собствено мнение, осъзнаването на своето място в обществото и укрепване на познанието за идентичност. Тематичният кръг се усложнява с изучаване значението на труда и производството. За пръв път се обръща внимание на музеите и тяхното място в опознаването на околния свят. Правят се постоянни връзки с България на Новото време. Основна цел в този период на обучение да се оценява ролята на труда в развитието на човешкото общество. Усвояват се понятия като: земеделие, животновъдство, ежедневието. Важно в този етап е развиване на уменията да се разказва за релефа и полезните изкопаеми на България, къде се намират те, за особеностите на климата и водните пространства в родината.

Чрез обучението по народознание в IX и X клас се формира толерантно отношение към другите. Основно място заемат понятията за нация, мултикултурна среда, европейска култура. Учениците усвояват методи за боравене със средствата за масово осведомяване и се научават да гледат критично на информацията. Обръща се внимание на ориентирането в етични и правни норми. Съзнателно се изгражда отношение за принадлежност към българската националност, формирайки мислене за предимствата, които дава това – владение на още един език, познаване на друга култура, толерантно възприемане на другите.

Резултатите в този етап на обучение са: опознаване и коректно използване правата и задълженията на човек от малцинство; познаване ролята и мястото на малцинството и стремеж към ползотворно сътрудничество както в българската общност, така и в други организации.

В заключителния етап от обучението по народознание акцентът е върху усвояването на българската история и култура на научно ниво. Задълбочаването на уменията за работа с исторически извори помага за тълкуването на ситуации с повече участници, вниквайки в интересите на различни социални и културни кръгове. Придобиват се познания за формите на тяхната защита, което води до разпознаване пътищата за съхраняване на националността. Ново допълнение в списъка с теми е филмовото изкуство на България и неговият международен характер. Учениците се запознават с бележити имена на сценаристи, режисьори, актьори, на филмови жанрове. Цел на обучението в този етап е формиране на съзнание за мястото на славянски език и култура в Европа и за ролята на българската държава в тяхното укрепване.

Значението на „Народознание“, като част от програмата на Българското училище за роден език в Будапеща, е свързано с възпитанието в духа на своите и чуждите ценности. Приобщавайки се към психологията на българина, ученикът придобива трайна емоционална и интелектуална привързаност към света на предците.

Заклучение

Направените наблюдения на учебните програми и учебния процес в училището за изучаване на роден език в Будапеща дават както поле за съпоставка с българските учебни програми, така и възможност за обмяна на ценен опит с цел повишаване качеството на образованието и запознаване с различни методически решения.

Унгарските програми се характеризират с няколко особености. Основна е ориентацията им към работа с деца-билингви, които не владеят добре майчиния си български език. Това предполага обучение, което е по-близо като методика до чуждоезиковото обучение, макар на отделни моменти да се използват и характерни за родноезиковото обучение материали.

Втората важна особеност на учебните програми е съвременността им. Тя се изразява във включването на актуални за съвременното форми на електронно общуване, социални медии, интернет. При отсъствието на директен лице-в-лице контакт с българска среда дигиталната среда може да предостави възможност за така необходимото общуване с носители на българския език и култура.

Актуалността на програмите не се ограничава с включването на съвременни речеви жанрове и форми на общуване. Програмите по български език и литература, и особено програмата по народознание, предполагат осъзнаването на учениците в рамките на две култури, два етноса, два езика, в многоезична и многокултурна Европа. От ключово значение е основното желание на учебната програма да развие любовта на ученика към българската култура, традиция и език и да създаде трайни навици у децата за мотивирано и ефективно учене на език, литература, култура.

БЕЛЕЖКИ

1. Авторите са студенти бакалаври от специалността „Българска филология“, обучаващи се в свободноезиковия курс „Обучението по български език в интеркултурна среда“. Изследването е проведено в рамките на проект „Обучението по български език и литература в български училища в страни на Европейския съюз – анализ на актуалното състояние и методики на преподаване“ на НИД и Студентски съвет на СУ „Св. Климент Охридски“.

ИЗПОЛЗВАНИ ДОКУМЕНТИ:

Учебен стандарт по български език, литература и народознание (за училищата с обучение на унгарски език и за допълнително възпитание и обучение по роден език). Наредба 17/2013 на Министерството на човешките ресурси на Унгарската република. 17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet a nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról.

Рамкови учебни програми по български език и литература (за училищата с обучение на унгарски език и за допълнително възпитание и обучение по роден език). Наредба 51/2012 на Министерството на човешките ресурси на Унгарската република, приложение 13. 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 13. melléklete.

Рамкови учебни програми по народознание (за училищата с обучение на унгарски език и за допълнително възпитание и обучение по роден език). Наредба 51/2012 на Министерството на човешките ресурси на Унгарската република, приложение 13. 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 13. melléklete.

CURRICULUM FOR BULGARIAN LANGUAGE, LITERATURE AND ETHNOLOGY IN THE BULGARIAN SCHOOL IN BUDAPEST

Abstract. The article offers an analysis of curricula in Bulgarian language, literature and ethnology by the Hungarian Ministry of Education and Culture for the purpose of teaching Bulgarian as a mother tongue in Hungary. They are oriented towards communication skills of the Bulgarian language in real communicative situations and to develop tolerant intercultural relations among students.

✉ ¹⁾ **Mrs. Veselina Spasova, Bachelor Student in Bulgarian Philology**

²⁾ **Mrs. Miglena Hrisotva, Bachelor Student in Bulgarian Philology**

³⁾ **Mrs. Nikol Tankova, Bachelor Student in Bulgarian Philology**

Faculty of Slavic Studies
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: ¹⁾ vbspasova@abv.bg; ²⁾ megineo@gmail.com; ³⁾ nikol.tankova@abv.bg